
Հ Ի Ն Ե Վ Մ Ի Ջ Ն Ա Դ Ա Ր Յ Ա Ն
Պ Ա Տ Մ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

ԱՄԻՐՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ
(ԵՊՀ)

ԷԹԻՈԻՒՆԻ ԵՐԿԻՐԸ

Էթիուէի (^{KUR}Etiuni/Etiuhi) երկրանունը մեզ հայտնի է ուրարտական արքաներ՝ Իշպուինիի և Մենուայի, Արգիշթի I-ի, Սարգուրի II-ի, Ռուսա I-ի, Արգիշթի II-ի, Ռուսա II-ի կողմից թողած սեպագիր արձանագրություններից: Այս երկրանունը երկու տեղ՝ Սարգուրի II-ի և Արգիշթի II-ի արձանագրություններում՝ հանդիպում է նաև Էթիուիսի (^{KUR}Etiuisi) ձևով, որի -hi մասնիկը դիտվում է որպես պատկանելիություն ցույց տվող վերջածանց²:

Մինչև վրջին երկու տասնամյակներն Էթիուէիի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ արվել են սակավաթիվ անդրադարձներ: Սկզբնական շրջանում հիմնական շեշտը դրվել է այն հարցի վրա, թե ինչ է իրենից ներկայացնում Էթիուէին: Որոշ հետազոտողների կարծիքով Էթիուէին պատմա-աշխարհագրական հասկացություն է³, որտեղի «ցեղերն ու ցեղային միությունները դեռևս գտնվել են տոհմատիրական կարգերի քայքայման փուլում և հետևաբար չեն ունեցել կազմակերպված պետություն»⁴: 1980-ական թվականների կեսերից սկսած տարածում է գտել և այն կարծիքը, որ Էթիուէին համադաշնություն է՝ կազմված համայնքներից,

¹ Арутюнян Н., Корпус урартских клинообразных надписей (այսուհետև՝ КУКН), Е., 2001, № 241 Сз; № 411^{обор} 2.

² Меликишвили Г., Урартский язык, М., 1964, с. 29.

³ Арутюнян Н., КУКН, էջ 505՝ համապատասխան հղումներով:

⁴ Арутюнян Н., Бияйнили (Урарту) (այսուհետև՝ БУ), СПб., 2006, с. 115.

իշխանություններից, թագավորություններից⁵: Ըստ Գ. Արեշյանի՝ էթիոնյան հասարակությունը, ի հակադրություն ուրարտականի, Ք.ա. II հազ. 2-րդ կեսին և Ք.ա. I հազ. սկզբին ամեննին «պարզունակ-համայնական» բնույթ չի կրել. այստեղ գոյություն են ունեցել «կոմպլեքսային հասարակություններ»⁶: Այս խնդիրների վերաբերյալ դեռես չկա միասնական կարծիք, ինչը պայմանավորված է հիմնականում սեպագիր աղբյուրների սակավությամբ:

Դատելով ուրարտական սեպագիր աղբյուրներից՝ էթիոնին տարածվել է Սարիդամիշից ու Կարսից մինչև Սևանի ավազան և Միսիանի շրջան⁷: Ի. Դյակոնովն էթիոնիի տարածքում բնակվող ցեղերին պայմանականորեն անվանում է «էթիոցիներ», որոնք, հավանաբար, մոտ են եղել ինչպես ուրարտացիներին, այնպես էլ խուռիներին⁸: Ըստ Ա. Պետրոսյանի՝ Etu(-ni/hi) երկրանունը «հայ» ցեղանվան ուրարտական «տառադարձությունն է»⁹:

Վ. Գայսերյանը, ուսումնասիրելով Արգիշթի II-ի Միսիանի սեպագիր արձանագրությունը, առաջադրել է մի տեսակետ, ըստ որի՝ արձանագրությունում խոսվում է հավանաբար նաև էթիոնի երկրի գլխավոր աստծուն ուլեր զոհաբերելու մասին: Եթե սա այսպես է, ապա էթիոնին, ինչպես Ուրարտուն, կարող էր ունենալ նաև իր առանձին դիցարանը¹⁰:

⁵ Հմայակյան Ս., էթիոնի երկրի վարչա-քաղաքական կառուցվածքի շուրջ, Հայաստանի հնագույն մշակույթը, Ե., 2001, էջ 24-25:

⁶ Ըստ Գ. Արեշյանի՝ «կոմպլեքսային հասարակությունների» առկայության օգտին կարող են խոսել էթիոնիի տարածքում առկա պրոֆեսիոնալ զինվորների սոցիալական դասի գոյության ակնհայտ վկայությունները (ինչը պարզ է դարձել Հայաստանի, Վրաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի ուշ բրոնզ-վաղ երկաթի դարերի (Ք.ա. II հազ. 2-րդ կես – Ք.ա. I հազ. սկիզբ) դամբարանային համալիրների և աստիճանակարգված բնակավայրերի համակարգի վերլուծության արդյունքում): Տե՛ս՝ Areshian G., Why We do Need to Study Leonti Mroveli, Aramazd, Armenian Journal of Near Eastern Studies (այսուհետև՝ AJNES), Vol. V, Iss. 1, Y., 2010, p. 17-26.

⁷ Арутюнян Н., Топонимика Урарту (այսուհետև՝ ТУ), Е., 1985, с. 262.

⁸ Дьяконов И. М., Предистория армянского народа, Е., 1969, с. 18.

⁹ Պետրոսյան Ա., Հայոց ազգածագման հարցեր, Ե., 2006, էջ 131-142:

¹⁰ Գայսերյան Վ., Արգիշթե II-ի Միսիանի արձանագրությունը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», № 6, 1985, էջ 67-79:

Որոշ ուսումնասիրողներ Մարդուրյան տարեգրությունում հիշատակվող Դիուծինի («Diushini»)¹¹ անձնանունը (որ հանդես է գալիս որպես էթիունիի արքա) ստուգաբանում են հայերենով՝ «Աստծուց ծնված»: Ըստ այդմ առաջ են քաշում տեսակետ, ըստ որի, էթիունին Ք.ա. VIII դարում կառավարվել է հայախոս հարստության կողմից և որտեղ արքայական իշխանությունն աստվածացվել է¹²:

Էթիունին Ք. ա. IX դարի վերջից սկսած քաղաքական պայքարի մեջ է մտնում Ուրարտուի հետ, որից սահմանագատվում էր Հայկական պար լեռնաշղթայով: Էթիունին, շրջակա երկրամասերով, ուրարտական արքաների նվաճողական քաղաքականության տեսանկյունից ունեցել է իր առանձնակի տեղն ու նշանակությունը: Տեղի «երկրները» նախ և առաջ ուրարտացիների համար տնտեսական¹³ և մարդկային ռեսուրսների աղբյուր էին¹⁴ հանդիսանում: Ըստ այդմ՝ միշտ չէ, որ ուրարտացիների՝ իրար ետևից հաջորդող արշավանքները դեպի հյուսիս, տվյալ դեպքում Էթիունի, նպատակ են հետապնդել ամրապնդվելու որևիցե շրջանում կամ ճնշելու այնտեղ սկիզբ առած ապստամբությունները, այլ դրանք ունեցել են նաև ավարառուական նշանակություն¹⁵: Այս առումով ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ նույն արքայի արձանագրություններում բազմիցս կրկնվում են այն նույն երկրանունները (կապված դեպի այնտեղ իրականացված արշավանքի հետ), որոնք «գրաված» են եղել մեկ կամ մի քանի տարի առաջ: Սա կարող է խոսել այն մասին, որ ուրարտացիները տվյալ

¹¹ Арутюнян Н., КУКН, №174, С151-52.

¹² Areshian G., Why We do Need to Study Leonti Mroveli, էջ 17-26; Petrosyan A., The Armenian Elements in the Language and Onomastics of Urartu, AJNES, Vol. V, Iss. 1, Y., 2010, p. 133-140.

¹³ Էթիունին իր տարածքում ընդգրկում էր բարեբեր դաշտեր (Արարատյան, Շիրակի), հարուստ արոտավայրեր (հատկապես Սևանա լճի ավազան):

¹⁴ Այս առումով հետաքրքրական է Մենուայի Գործոթից հայտնաբերված արձանագրությունը, որտեղ նշվում է, որ Մենուան, հպատակեցնելով Էթիունին՝ այնտեղից գերի է տանում 500 հազար (50 atibi) մարդ (St u՝ Salvini M., Corpus dei testi urartei (այսուհետև՝ CTU), Vol. I, Roma, 2008, A 5-2A3, 5-2B3, 5-2C3, 5-2D3, 5-2A3, 5-2F3.).

¹⁵ Նման արշավանքների արդյունքում ուրարտացիներն ակամա կարող էին նպաստել նաև տեղի «երկրների» ժողովրդագրական պատկերի փոփոխմանը:

արշավանքի ընթացքում հետապնդել են զուտ թախանջիական նպատակներ, ինչը, իհարկե, կթուլացներ ասպատակված երկիրը թե՛ ռազմականապես, թե՛ տնտեսապես: Նման քաղաքականություն կարելի է նկատել հենց Արգիշթի I-ի կառավարման տարիներից: Պատահական չէ, որ դեպի Էթիունի, Արգիշթի I-ը իրար հաջորդող երեք արշավանք է իրականացրել (տե՛ս ստորև): Նրա թագավորության առաջին չորս տարիներին վերաբերող արձանագրություններում կարելի է նկատել որոշ երկրանունների պարզապես հաջորդաբար թվարկում՝ որպես թե «գրաված» երկրներ (օր.՝ Аргюнян Н., КУКН, № 174 B133-37; № 173 I9-15 և այլն: Հմմտ., օր.՝ КУКН, № 174 B11-26 և այլն): Մինչդեռ որոշ երկրների, քաղաքների գրավումը մանրամասն նկարագրված են:

Առայժմ մեզ հայտնի ուրարտական արձանագրություններից իմանում ենք, որ Էթիունի – Ուրարտու առաջին բախումը տեղի է ունեցել Իշպուինիի և Մենուայի համատեղ գահակալման տարիներին, երբ վերջիններն արշավանք են ձեռնարկել դեպի հյուսիս՝ Ուիտերուխի, Լուշա, Քաթարգա «երկրների» դեմ, որոնց օգնության են եկել «Էթիունի երկրի արքաները» և միայն Անաշե (Ալաշկերտ) քաղաքի մատույցներում են ուրարտացիները կարողացել կասեցնել նրանց¹⁶:

Այս արշավանքը, թերևս, ուղղակի սկիզբն էր Ուրարտու-Էթիունյան բախումների: Այսուհետև, սկսած արդեն Մենուայի կառավարման շրջանից, Էթիունին դառնում է ուրարտական արքաների ամենամյա արշավանքների թիրախը: Արդեն Մենուայի միանձնյա կառավարման տարիներին Էթիունիի տարածքում՝ Էրիկուախի «երկրում», ուրարտացիները կարողանում են իրենց համար հենակետ ստեղծել ի դեմս Մենուախիսիի «հոյակապ ամրոցի»¹⁷:

¹⁶ Аргюнян Н., КУКН, № 31; Իգումնով Վ., Կարագյոզյան Հ., Հմայակյան Ս., Օձասարի սեպագիր արձանագրությունը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», թիվ 1 (145), Ե., 1997, էջ 193-202:

¹⁷ Հնարավոր է Մենուախիսիի այն քաղաքն է, որ բացվել է Արտաշատի նախաուրարական և ուրարտական հնագիտական շերտերում: Տե՛ս՝ Խաչատրյան Ժ., Արտաշատի պեղումները, ՀՍՍՀ 1985-1986 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան, Ե., 1987, էջ 158-170:

Թերևս, հենց այնպես չէ, որ քաղաքը Մենուան կառուցել է հենց էրիկուախի երկրի տարածքում: Էթիուկյան համադաշնության կազմի մեջ մտնող և հարավային սահմանը հանդիսացող այս երկիրը գտնվել է առետրական մայրուղու վրա, Արաքսի աջ ափին: Այն, ինչպես Մենուայի արձանագրություններն են նշում, ուրարտացիների կողմից մինչ այդ գրավված չի եղել: Էրիկուախին այսուհետ ոչ մի արձանագրությունում չի հանդիպում, ինչը կարող է խոսել այն մասին, որ այս երկիրը, հնարավոր է, մտել է ուրարտական տերության կազմի մեջ: Էրիկուախիի գրավմամբ Էթիուկիի դուներն ուրարտացիների առաջ բացվում են. այն կամուրջ է ծառայում դեպի արգավանդ Արարատյան դաշտ և անասնապահական կենտրոն հանդիսացող Սևանի ավազան ներթափանցելու համար:

Մտեղծված պայմանների ճնշման ներքո Էթիուկին և նրա արևելյան հարևան Դիաուխի (Տայք) երկիրը իրենց ուժերը համախմբում են՝ գործելով միասին ընդդեմ ուրարտական նվաճողական արշավանքների: Ամենայն հավանականությամբ, Դիաուխին¹⁸, օգտվելով Մենուայի հաջորդ Արգիշթի I-ի նոր գահ բարձրանալու հանգամանքից, ապստամբում է¹⁹: Հնարավոր է, որ այս ապստամբությունն էլ առիթ է հանդիսանում, որպեսզի Արգիշթին իր թագավորության առաջին տարում արշավի դեպի Դիաուխի: Վերջինիս օգնության են գալիս Էթիուկյան արքաները²⁰, սակայն պարտություն են կրում, և Դիաուխին հարկատու է դառնում Ուրարտուին²¹: Էթիուկյան արքաների՝ Դիաուխիին օգնության գայր, ամենայն հավանականությամբ, պատճառ է հանդիսանում, որպեսզի Արգիշթին իր գահակալման 2-րդ տարվա I-ին արշավանքն ուղղի դեպի Էթիուկի²²: Համաձայն Խորխորյան տարեգրության՝ Արգիշթի I-ը նույն տարում 2-

¹⁸ Ն. Հարությունյանը Խորխորյան տարեգրության 1-ին տարվա արշավանքին վերաբերող КУКН № 174, А3 արձանագրության 23-րդ և 25-րդ տողերի վնասված հատվածները վերականգնում է որպես Էթիուկի (^{ku}re-ti-ú-ni-ni): Հմմտ. № 174 В1 արձանագրության 1-26-րդ տողերը, Salvini M., CTU, A 8-1 Roz25; A 8-2 Vo1-26, նաև Арутюнян Н., БУ, էջ 144-145):

¹⁹ Арутюнян Н., КУКН, № 174 А1.

²⁰ Арутюнян Н., КУКН, № 174 В133-40.

²¹ Арутюнян Н., КУКН, № 174 В11-26.

²² Арутюнян Н., КУКН, № 174 В17-40.

րդ անգամ «նորից գորք է հավաքում» և արշավում դեպի Դիաուխի, որանդ գրավում է մի շարք «երկրներ», ապա ասպատակում է Էթիունիի արևմտյան սահմանները²³: Այսպիսով, Արգիշթին ծնկի է բերում Դիաուխի երկրին, որը կարծես առաջնորդող դերակատարում ուներ տարածաշրջանի մյուս երկրների նկատմամբ: Այսուհետ, այստեղ որպես այդպիսին, որ կարող էր խոչընդոտել ուրարտացիների առաջխաղացմանը, Էթիունին էր, որի դեմ թվով երրորդ անգամ արշավում է Արգիշթի I-ը²⁴:

Արգիշթի I-ի թագավորության 5-րդ տարվա՝ Ք.ա. 782 թ. արշավանքի արդյունքում ուրարտացիները հաստատվում են Արարատյան դաշտում, որն ուրարտական աղբյուրներում հայտնի է Ու/Վազա (𐎠𐎺𐎠𐎤𐎡𐎴 KUR-ni) անվամբ²⁵: Վազան բոլոր արձանագրություններում հիշատակվում է միայն այնտեղ կատարած շինարարական աշխատանքների կապակցությամբ, բայց ոչ մի հիշատակում նրա գրավման վերաբերյալ, այլ միայն նշվում է Վազայի՝ «թշնամական երկիր» լինելու մասին: Մակայն ակնհայտ է, որ հենց 5-րդ տարվա արշավանքի ժամանակ էլ այն գրավվել: Վազան չի հիշատակվում նաև Էթիունիի հետ կապված, ինչի արդյունքում չենք կայտոյ միանշանակորեն ասել, որ այն Էթիունիի մաս է կազմել:

Վազան, հենց Արգիշթի I-ի գահակալումից սկսած, գտնվում է ուրարտական արքաների ուշադրության կենտրոնում: Այստեղ Արգիշթին Ք. ա. 782 թ. կառուցում է Էրեբունի ամրոցը, որը ծառայում է նաև որպես հենակետ՝ դեպի Սևանի ավազան և այն կողմ հետագա արշավանքների համար, որպիսին էր Մենուախինիլին: Ապա իր կառավարման 11-րդ տարում կառուցում է Արգիշթիխինիլին: Ավելի ուշ Ռուսա II-ն այստեղ կառուցում է Թեյշեբախինին: Ինչպես նաև տարբեր ժամանակներում անցկացվում են ջրանցքներ և տնկվում այգիներ:

Չնայած շինարարական այս աշխատանքներին, այնուամենայնիվ, տեղի «երկրները» միայն հարմար առիթի էին սպասում ընդվզելու: Նման առիթ մշտապես ծառայում էին ուրարտական արքաների՝ հարավային հարևան Ասորեստանի հետ ունեցած բախումները, որի

²³ Арутюнян Н., КУКН, № 173 I-16.

²⁴ Арутюнян Н., КУКН, № 173 117-22; № 176.

²⁵ Арутюнян Н., ТУ, էջ 13-14:

արդյունքում հյուսիսային շրջաններն «աչքաթող էին արվում»: Նմանատիպ պայմաններում Էթիունիս Արգիշթի I-ի թագավորության I3-րդ տարում ապստամբում է, սակայն անհաջող²⁶:

Արգիշթի I-ի հաջորդ Սարգուրի II-ի արձանագրություններից երևում է, որ նրա կառավարման ողջ ընթացքում (Ք.ա. 764-735 թթ.) հյուսիսային, հյուսիս-արեւելյան երկրամասերը պարբերաբար ընդվզել են: Իր ըմբոստությամբ առավել աչքի է ընկնել Էրիախի (պատմական Շիրակ) «երկիրը», որը, հնարավոր է, այս ժամանակահատվածում անջատված է եղել Էթիունիից և ապա մաս է կազմել ուրարտական պետության²⁷:

Չնայած Սարգուրի II-ի կառավարման վերջին տարիների մասին տեղեկություններ չկան, սակայն մի բան պարզ է, որ Ք.ա. 743 թ. Ասորեստանի կողմից կրած պարտության արդյունքում ուրարտացիների դիրքերը երկրի հյուսիսային երկրամասերում գնալով թուլանում են: Ասորեստանյան տեքստերից մեկում հիշատակվում են «Էթինացիներ», ովքեր մի քանի անգամ արշավում են Ուրարտու, թալանում երկիրը, և երբ մի երրորդ անգամ արշավելու համար նրանք միավորվում են, այս ամենից անհանգստացած, Սարգուրի II-ի հաջորդ Ռուսա I-ն անձամբ Տուշպայից շարժվում է «Էթինացիների» դեմ²⁸: Ասորեստանյան տեքստում հիշատակվող «Էթինացիները», ամենայն

²⁶ Арутюнян Н., КУКН, № 173 V33-69.

²⁷ Սա հավանական է այնքանով, որ Սարգուրիի արձանագրություններում և ոչ մի տեղ (բացառությամբ № 241 F արձանագրության - «ուղևորվեցի Էթիունի (երկիր). երբ ես (դա արեցի) շնորհիվ Էթիունի (երկրի), ապա հպատակեցրի Էրիախի (երկրին)»: St 'u' Арутюнян Н., КУКН, № 241 F4-5) Էրիախին Էթիունիի հետ կապված չի հիշատակվում. այն կարծես դիտվում է լրիվ առանձին «երկիր»: Բացի այդ, №241 E արձանագրությունում հիշատակվում է - «(ես) (Սարգուրի II - Մ. Ա.) երկիրը իմ երկրին միացրի» (տե՛ս՝ Арутюнян Н., КУКН, № 241 E24): Նման պատկեր կարելի է տեսնել նաև Ռուսա II-ի Այանիսի արձանագրությունում՝ կապված Օուլուկու երկրի գրավման հետ - «Ռուսան՝ Արգիշթիի որդին, ասում է. քջեցի տղամարդկանց, կանանց թշնամական երկրների՝ ..., ..., Էթիունի (երկրից), ..., ..., ..., Օիլունի (երկրից)» (տե՛ս՝ Salvini M., Ayanis I. Ten Year's Excavations at Rusahinili Eidsurukai 1989-1998, Documenta Asiana VI, Roma, 2001, Ay-susi Section VI10-11).

²⁸ Henry W. F. Sags, Cuneiform Texts from Nimrud V, The Nimrud Letters, 1952, British school of archaeology in Iraq, ND 2453.

հավանականությամբ, ուրարտական արձանագրություններում հիշատակվող «Էթիուցիներն» են: Իսկ Ռուսայի՝ «Էթիուցիների» դեմ կատարած արշավանքի մասին արդեն պատմում են Գավառի և Օովինարի արձանագրությունները: Ուրարտացիների և «Էթիուցիների» միջև ճակատամարտը տեղի է ունենում Սևանա լճի հարավային ափերին, որտեղ վերջինները պարտություն են կրում²⁹: Այսպիսով, Ռուսա I-ի՝ դեպի հյուսիս կատարած արշավանքը, ամենայն հավանականությամբ, միայն պատասխան հարված էր Էթիունիի բարձրացրած ապստամբությանը, որը ճնշվում է:

Ռուսա I-ի կառավարման տարիներին Ռւրարտու - ասորեստանյան հարաբերություններն այն աստիճանի են սրվում, որ անխուսափելի է դառնում երկուստեք առճակատումը: Ի վերջո, Ք.ա. 714 թ. Ռւրարտուն պարտություն է կրում Ասորեստանի կողմից: Բացի այդ, ուրարտական պետությանը սպառնում են նախ կիմմերական, ապա սկյութական ցեղերը: Թվում է, թե հենց նման բարենպաստ պայմաններում հյուսիսային երկրները պետք է ապստամբություն բարձրացնեին, սակայն տեղի է ունենում ճիշտ հակառակը: Ըստ Ս. Հմայակյանի՝ նրանք արտաքին վտանգի ճնշման տակ համախմբվում են Ռուսա I-ի շուրջ³⁰: Արդյունքում հյուսիսային երկրամասերը թե՛ տնտեսապես, թե՛ մշակութային առումներով, ինչու չէ նաև քաղաքականապես վերելք են ապրում³¹: Բայց այս ամենը, երևի թե ժամանակավոր բնույթ է կրում,

²⁹ Հմայակյան Ս., Հոռոմի բերդաքաղաքը և Ուրարտուի հեա առնչվող որոշ հարցեր, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգություն 4, Գյումրի 2000, էջ 8-9:

³⁰ Հմայակյան Ս., Ուդուրի-Էթիունի երկիրը, ՀՀ 1993-1995 թթ. հնագիտական արդյունքներին նվիրված 10-րդ գիտական նստաշրջան, Ե., 1996, էջ 46-47:

³¹ Այս շրջանի հնագիտական նյութի ուսումնասիրությունները փաստում են, որ, սկսած Ռուսա I-ի կառավարման վերջին տարիներից, Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս, հյուսիս-արևելյան տարածաշրջաններում դրսևորվում է մշակութային նոր վերելք: Այստեղ տեղի է ունենում «տեղական մշակույթի» «բիայնական մշակույթին» միախառնվելու գործընթացը, ինչի արդյունքում այստեղ ևս ձևավորվում է ինքնատիպ «ուրարտական մշակույթը»: Տե՛ս՝ Հմայակյան Ս., Ուրարտական պետության և մշակույթի ձևավորման խնդրի շուրջ, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, 16, պրակ 3, Ե., 1995, էջ 15-106:

քանի որ Ռուսայի թոռ Ռուսա II-ի արձանագրություններից մեկում Էթիունին հանդես է գալիս թշնամական երկրների շարքում³²:

Ուրարտական գահին Ռուսա I-ին հաջորդած Արգիշթի II-ին հաջողվում է բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատել Ասորեստանի հետ և կայունացնել երկրի ներքին վիճակը: Այս ամենն Արգիշթի II-ին հնարավորություն է տալիս ծավալվելու Մնանա լճից հարավ-արևելք՝ Միսիանի շրջան, որտեղ նվաճում է Էթիունիի ծայր արևմտյան երկիր Մուլուկուն (պատմական Մդուկ)³³:

Էթիունին վերջին անգամ հիշատակվում է Ռուսա II-ի Այանիսի արձանագրությունում: Այստեղ, ի թիվս մի քանի շինարարական աշխատանքների, Ռուսան հիշատակում է նաև դեպի Էթիունի և Միլուկունի (^{KUR}Šiluqu(-ni)=^{KUR}Šuluqu) երկրներ ավարառուական արշավանք ձեռնարկելու մասին³⁴:

Ք.ա. VIII դարի վերջերից Ուրարտուն հյուսիսից հարձակման է ենթարկվում կիմերների կողմից: Ապա Ք.ա. VII դարի կեսերին սպառնում են սկյութական ցեղերը: Ասորեստանի հետ հարաբերությունները գնալով է՛լ ավելի են սրվում: Այսպիսով, ուրարտական պետությունը բռնում է դանդաղ անկման ուղին, ինչով էլ պայմանավորված թուլանում են նրա դիրքերը հյուսիսում: Ի վերջո, Էթիունին և նրա հետ կապված հյուսիսային «երկրներն» այլևս չեն հիշատակվում ուրարտական վերջին արքաների կողմից:

MARIAM AMIRYAN
(YSU)

THE LAND OF ETIUNI

Urtarian cuneiform inscriptions are the main sources regarding the political history of Etiuni, its relations with Urartu and the administrative structure of Etiuni as well.

³² Salvini M., Ayanis I. Ten Year's Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, Ay-susi Section VI₁₀₋₁₁.

³³ Арутюнян Н., КУКН, № 411.

³⁴ Salvini M., Ayanis I., Ay-susi Section VI₁₁.

According to Urartian texts Etiuni is to be understood as a confederation which probably extends from modern Sarikamish and Kars to the Sevan basin and Sisian. Etiuni had appeared within the sphere of Urartu's expansion due to its fertile cultivated lands and pastures. As a consequence, from the late of the 9th century B.C. the struggle between Urartu and Etiuni was finalised with the subjunction of the latter.